

Lietuvos partizanų baudžiamosios operacijos Alytaus apskrityje 1944–1952 m.

Remiantis patikslinta statistika, straipsnyje siekiama atskleisti Lietuvos partizanų baudžiamųjų operacijų Alytaus apskrityje 1944–1952 m. bendriausius dėsningumus.

ĮVADAS

Pokario Lietuvos partizanų kovos metodai, ypač baudžiamieji veiksmai, yra jautri, neretai visuomenę ir profesionalius istorikus supriešinanti tema. Tokia ji išlieka ir atmetus partizanus absoliučiu blogiu laikiusią sovietinę istoriografiją. Viena vertus, tai susiję su natūraliai kylančiais skirtingais požiūriais bandant atsakyti į klausimą, kaip reikėjo siekti okupuoto krašto nepriklausomybės, antra vertus, visais laikais dalis visuomenės linkusi nepritari jokiam smurtui. Tarp svarbesnių priežasčių tikrai ne paskutinė vieta tenka ir tam, kad šį laikotarpį aptarianti sovietinė literatūra ir kitos meno šakos sukūrė įtaigų „pokario banditizmo“ paveikslą, kurį didelė dalis visuomenės priėmė už gryną pinigą (nemažai žmonių jį galėjo pailustruoti ir realiais savo arba artimųjų gyvenimo pavyzdžiais), o nesovietinė istoriografija¹ dar nėra išsamiai išnaginėjusi ir apibendrinusi daugelio su partizanų baudžiamaisiais veiksmais susijusių klausimų, tad neretai diskutuojama labiau emocijų, o ne rastų ir patikrintų faktų kalba.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC)

Specialiųjų tyrimų skyrius, siekdamas šią diskusiją padaryti turiningesnę, plėtoja tyrimo programą „Bendri negrižtamieji žmonių nuostoliai Lietuvoje 1944–1953 m.“ Šiuo darbu siekiama verifikuoti SSRS represinių įstaigų surinktus duomenis apie partizanų nužudytus ir sužeistus asmenis, archyvinės ir kitokios medžiagos pagrindu šią informaciją pildyti, klasifikuoti ir atlikti pirminę surinktų duomenų analizę.

Atlikus Varėnos krašte 1944–1952 m. partizanų įvykdytų mirties bausmių, jiems priskiriamų kitokių nužudymų ir kovinių operacijų aukų tyrimą² buvo pereita prie kito darbų etapo ir sukaupta tokio pat pobūdžio likusios Alytaus apskrities dalies medžiaga.

Šiam tyrimui pasirinkti duomenys, sukaupiti teritorijoje, kuri apima iki 1946 m. reformos Alytaus apskričiai priklausiusius valsčius, nepatekusius į tais metais įkurtą ir jau tyrinėtą Varėnos apskritį. Šį sprendimą iš dalies lėmė pradiniam programos vykdymo etape priimta nuostata tirti remiantis dar nesovietizuotais administraciniais vienetais, pasirenkant daugmaž panašaus dydžio teritoriją (tada rezultatus patogiau lyginti su ankstesnių tyrimo etapų išvadomis), be to, kaupti duomenis atsižvelgiant į partizanų junginių išsidėstymą (junginių formavimas, dauguma partizaninio karo įvykių vyko iki 1950 m. Lietuvos teritoriją suskirstant rajonais; net ir vėliau įvykių dalyviai, liudininkai yra linkę apie tuos laikus kalbėti naudodami valsčiaus, o ne rajono sąvoką). Šiuo atveju

tirta vakarinė Dainavos partizanų apygardos dalis, išskyrus iš esmės Lazdijų apskrityje veikusią Šarūno rinktinę, kurios pavaldumas kito (priklausė tai Dainavos, tai Tauro apygardai). Toks pasirinkimas turi ir trūkumų. Dalis šios teritorijos (Alytaus apskritis į kairę nuo Nemuno) pradinio partizaninio karo laikotarpiu nominaliai priklausė Tauro apygardai, o kadangi faktinis čia veikusių partizanų junginių pavaldumas nėra iki galo ištirtas³, dažnai neaišku, kurio partizanų junginio (Tauro, Dainavos apygardų ar Lietuvos laisvės armijos) tradicijai priskirti šiame regione pastebėtus dėsningumus.

Tyrimo pagrindas – Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) sukaupti Lietuvos SSR NKVD (MVD) ir NKGB (MGB, KGB) dokumentai apie lietuvių tautinį pagrindį ir kovą su juo Alytaus apskrityje bei vėliau toje teritorijoje įkurtuose rajonuose. Papildomų žinių yra Lietuvos valstybiniame istorijos archyve saugomose mirčių registracijos knygoose, Lietuvos komunistų partijos ir Lietuvos komunistinio jaunimo sąjungos archyvuose, Alytaus apskrities archyvo šeimų ūkių apskaitos fonde, oficialioje pokario spaudoje, pirmiausia regioniniuose laikraščiuose „Komunistinis rytojus“, „Tarybų Dzūkija“ ir kitur. Visai šiai medžiagai būdingas atitinkamas ideologinis užtaisas jau daug kartų aptartas ir daugumai tyrėjų seniai nebėra širma, galinti uždenkti praeities įvykių panoramą. Bet daliai visuomenės šis užtaisas tampa atrama, kai kalba nukrypsta į pokario įvykius (pvz., vis dar linkstama vartoti sąvoką „partizanų nužudytas“, net jei kalbama apie argumentuoto partizanų karo lauko teismo (toliau – KLT) nuosprendžio įvykdymą. Tyrėjai labiau linkę diskutuoti apie čekistų sudarytų dokumentų vertinimą. Šis skepticizmas, be abejo, pamatuotas, juk, pavyzdžiui, tardymo protokolai – tai ne tardymo eigos stenogramos, o daugiau ar mažiau tiksliai apklausiamo asmens atsakymų

interpretacija, užrašyta laikantis sovietinės pasaulėžiūros kanonų. Vis dėlto dera neužmiršti, kad absoliuti dauguma saugumo dokumentų buvo slapti, neviešintini, skirti vidaus vartojimui. Kad ir neturėjo tiesioginės propagandinės vertės (nebent išreiškė pačių saugumiečių saviindoktrinaciją, jog jie kovoja ne su išsivadavimo judėjimu, o su banditizmu ir istorinės ateities neturinčiais socialiniais sluoksniais), šie dokumentai buvo sudaromi taip, kad taptų patikimu informacijos šaltiniu. Nors saugumiečiai buvo suinteresuoti renkamos, klasifikuojamos ir „visiškai slaptos“ medžiagos patikimumu, joje daug netikslumų, ypač minint lietuviškus vietovardžius, vardus ir pavardes. Atvirai sufalsifikuotų įvykių reta, bet tokie pasitaikantys atvejai gali turėti nemenkos įtakos mūsų tyrimui (pvz., gyva likusi Lazdijų apskrities Kapčiamiesčio valsčiaus Nasūtų kaime gyvenusių Felikso ir Onos Ūsų duktė Monika paliudijo, kad jos tėvai žuvo nuo stribų kulku, tuo tarpu saugumo suvestinėse jie užfiksuoti kaip partizanų aukos⁴). Apskritai saugumo dokumentuose dažnai pastebimas kanceliariniu stiliumi ir trafaretinėmis frazėmis šiek tiek pridengtas noras savo ar savo pavaldinių veiklą pavaizduoti palankiau. Neretai, ypač įvairiose suvestinėse, kurios fiksuoja per tarpininkus gautas žinias, pasireiškia vadinamasis sugedusio telefono efektas. Oficialiose mirties registracijos knygoose šalia terminų „banditų nužudytas“, „nužudytas“ pasitaiko ir daug dviprasmiškesnis „nušautas“. Šiuo žodžiu kartais nusakoma ir žmogaus mirtis nuo raudonarmiečio kulkos. Kita vertus, informacijos netikslumus lėmė ir paviršutiniškas gyventojų požiūris į kai kurias savo gyvenimo detales, pavyzdžiui, gimimo datą (apstu pavyzdžiui, kai viename oficialiame dokumente, tarkim, autobiografijoje, rašytoje stojant į komjaunimą, ir kitame oficialiame dokumente, 1942 m. vykusiame gyventojų surašyme, tas pats asmuo arba

artimiausi jo šeimos nariai nurodo skirtingas gimimo datas). Pasitaikė ne tik vyrų, bet ir moterų tokių atvejų, nors joms nereikėjo pasijauninti ar pasisendinti, kad išvengtų karo tarnybos. Tyrimą sunkina ir tai, kad pagrindiniu savo tikslu čekistai laikė lietuvių nacionalinio judėjimo pogrindžio ir jo dalyvių sunaikinimą, o konkrečios partizanų baudžiamųjų veiksmų priežastys, nors gal ir svarbios, jiems buvo antraeilės. Nukovus su konkrečiu įvykiu susijusį partizaną, ataskaitoje buvo rašoma, jog įvykis atskleistas dėl to, kad įtariamasis likviduotas. Panašius trūkumus sunku paversti procentais ir tiksliai įvertinti, kiek čekistų sudaryti dokumentai patikimi, bet turbūt mažai kas prieštarautų teiginiui, kad be šitos informacijos SSRS saugumiečiai vargu ar būtų įveikę Lietuvos partizaninį judėjimą.

Iševijoje ir nepriklausomos Lietuvos gyvavimo laikotarpiu susikaupė nemažai darbų, nagrinėjančių daugelį partizaninio judėjimo Dzūkijoje aspektų. Paminėsime tik du, kurie plačiausiai aptaria ir įvertina Alytaus apskrityje partizanų vykdytas baudžiamąsias operacijas. Tai Kęstučio K. Girniaus „Partizanų kovos Lietuvoje“ ir Mindaugo Pociaus „Kita Mėnulio pusė. Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 m.“ Šie darbai daugeliu aspektų objektyviai ir adekvačiai nušviečia Dzūkijos partizanų baudžiamosios praktikos specifiką.

Poreikis parašyti šį straipsnį pirmiausia kilo dėl to, kad vis papildanti šio regiono aukų statistika verčia gerokai pakoreguoti abiejų minėtų autorių nurodomus skaičius (pvz., K. K. Girnius rašo, kad kiekviename Dzūkijos rajone žuvo apie 410 žmonių⁵, tuo tarpu mūsų duomenimis, geografiškai ne tiek jau daug didesnėje Alytaus apskrityje vien 1946 m. partizanai nušovė per 400 žmonių, panašus aukų skaičius nustatytas ir dar iki galo neištirtoje Lazdijų apskrityje⁶. Mažiau prieštaravimų kelia tik masinių

akcijų (vadinamųjų Baltramiejaus naktų) statistika.

Pati nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo logika skatina kovoti ne tik su svetima politine jėga, bet ir su ją remiančiais vietos gyventojais, juk šių žmonių pagalba yra esminė kiekvieno sėkmingesnio partizaninio judėjimo sąlyga (pvz., Lietuvos partizanai greitai pastebėjo, kad Kaliningrado srityje slapstytis neįmanoma dėl vietinių požiūrio į jų kovą, o Vakarų Baltarusijoje, kur nemažai lietuviškų kaimų, buvo visai kitaip). Tačiau pasirinkti civilį taikinį kur kas sunkiau (ypač bendroje nesaugioje pokario atmosferoje), o klaidų skaičius šiuo atveju atvirksčiai proporcingas gyventojų paramos rodikliams. Priešų tarp saviškių atrankos problema partizanų vadams buvo akivaizdi nuo pat partizanų veiklos pradžios. Mintis, kaip ją derėtų spręsti, atsispindi jau pirmuosiuose jų parengtuose dokumentuose. Lietuvos laisvės armijos (toliau – LLA), pirmosios nacionalinės pokario pasipriešinimo organizacijos, suburtuose daliniuose represijų prieš neuniformuotus gyventojus tvarką reguliavo LLA vyriausiojo štabo ir rinktinių vadų įsakymai. Chronologiškai pirmasis žinomas aktas yra 1944 m. lapkričio 10 d. LLA Vanagų štabo įsakymas Nr. 4. Juo vadovaujantis pirmiausia turėjo būti sudaromi sunaikintinų asmenų (pavojingiausių administracijos pareigūnų, asmenų, šnipinėjančių partizanus, ir pan.) sąrašai; vadams juos patvirtinus, tokie asmenys turėjo būti baudžiami mirtimi⁷. Taigi iš pradžių šie veiksmai turėjo būti įgyvendinami ne per KLT, skirtą kovoti su pačių partizanų negerovėmis. LLA sukurtą kolaborantų naikinimo tvarką iš esmės perėmė (arba ta tvarka atspindėjo tuo metu vyraujančias tinkamo elgesio nuostatas, pvz., kad pavienis kovotojas negali nuspręsti bausti mirtimi) ir kitos politinės jėgos, kurios ėmėsi konsoliduoti partizanų būrių veiklą⁸. Rašytinė partizanų teisė nereglementavo

tokių asmenų turto konfiskavimo tvarkos, nors vėliau tai buvo dažna praktika; toks turtas (pirmiausia stambieji gyvuliai) paprastai nebuvo pasisavinamas asmeniškai, o dažniau parduodamas ir, tikėtina (specialių šio klausimo tyrimų kol kas nėra), sudarė nemenką kiekvieno partizanų būrio veiklos ekonominio pagrindo dalį. Be abejo, praktika visada skyrėsi nuo teorijos⁹ ir įvertinti šį atotrūkį buvo vienas iš šio tyrimo tikslų.

1944 METAI

Alytaus apskritį Raudonoji armija užėmė 1944 m. liepos mėn. po staigaus ir tiek vokiečiams, tiek potencialiems lietuvių pasipriešinimo vadams netikėto puolimo (baigiamasis operacijos „Bagrationas“ etapas, istoriografijoje dažnai vadinamas Kauno puolimu). Frontui slenkant dauguma gyventojų slapstėsi kaimuose. Per kelias savaites nusistovėjo daugmaž įprastas gyvenimas, į Alytų pradėjo grįžti gyventojai.

Sovietų Sąjunga, užimdama kraštą, vietos valdžios institutų neatsivežė. Jie kūrėsi pamažu, ir jeigu jų veiklą atspindintys dokumentai ir buvo sudaromi, tai dėl prasto saugojimo daugelis jų neišliko. Dauguma LYA esančių sovietinio saugumo 1944 m. operatyvinės veiklos dokumentų atspindi lapkričio ir gruodžio mėnesių įvykius, o ankstesnį laikotarpį nušviečia tik pavieniai, suteikiantys bendro pobūdžio žinių; greičiausiai ir partizanų įvykdytų mirties bausmių tada dar pasitaikė labai retai. Pasipiktinimas naująja valdžia ir pasipriešinimas jai brendo pamažu. Tai buvo susiję ne tik su vertimu tarnauti Raudonojoje armijoje, bet ir su ankstesnės administracijos pareigūnų represijomis bei iš karto pradėta vykdyti žemės reforma. Alytaus apskrities vykdomojo komiteto vadovai 1945 m. sausio 17 d. pranešime LSSR liaudies komisarų

tarybai rašė: „<...> lapkričio mėnesį prasi-dėjo organizuotas banditų veikimas – jie pradėjo užpuldinėti tarybinius ir partijos darbuotojus arba jų šeimas. Per tokius užpuolimus buvo nužudyta darbuotojų ir su-degintos jų sodybos.“¹⁰ Kaip rodo surinkta statistika, šie du sakiniai apibendrina įvykius Alovės, Daugų, Jiezno, Seirijų ir Simno valsčiuose, kur lapkritį partizanai nušovė mažiausiai penkis sovietinius aktyvistus ir vietinės administracijos darbuotojus, nors saugumiečiai užfiksavo ir incidentų su uniformuotais pareigūnais (Jiezne nušautas namo einantis valsčiaus milicijos įgaliotinis V. Tutkevičius, toks pats likimas ištiko ir Marijampolės apskrityje dislokuoto dalinio vyr. seržantą Frolovą per jo komandiruotę į Simno valsčiaus Metelių kaimą ieškoti maisto produktų). Šie atvejai – ryškiausi, mirtimi pasibaigę partizanų baudžiamosios politikos pavyzdžiai. Kur kas daugiau būta kolektyvinių apsilankymų (kai ateidavo 20–50 partizanų) pas prosovietinius asmenis, jų bauginimo, kuris blogiausiu atveju baigdavosi fizinėmis bausmėmis arba dalies turto konfiskavimu. To užteko, kad įsivyratų atmosfera, kai ne pasipriešinimo dalyviai, bet naujosios valdžios pareigūnai gyveno pusiau legaliai.

1944 m. gruodžio mėn. įvykiai jau buvo dramatiškesni, nes antrojoje mėnesio pusėje III Baltarusijos fronto Karo tarybos nurodymu NKVD ir Raudonosios armijos daliniai šukavo beveik visą Lietuvos teritoriją (miškus, miškelius, krūmus, kaimus ir sodybas). Alytaus apskritį represijų banga užgriuvo 1944 m. gruodžio 20–29 d. Visoje apskrityje NKGB, NKVD ir 331-ojo pasienio pulko (atvyko 1944 m. gruodžio 11 d.¹¹ ir vykdė fronto užnugario apsaugos funkcijas) padaliniai 1944 m. gruodžio antrojoje pusėje suėmė 234 vengiančius karo tarnybos asmenis ir 40 asmenų „kitokio neiškaus elemento“, 96 partizanus nužudė

ir 110 suėmė, taip pat suėmė 47 jų rėmėjus, sudegino 55 partizanams ar jų rėmėjams priklausančius pastatus¹². Istorio grafija, vėliau aptardama šį Raudonosios armijos „žygį“, ypač išskyrė masinį sodybų deginimą ir civilių gyventojų šaudymą Merkinės ir Alovės valsčių paribyje.

Esant net ir tokiam įvykių fonui, saugumiečių surinkta civilių mirtimi pasibaigusi partizanų gruodžio mėn. išpuolių statistika nedaug pasikeitė (Alytaus ir Daugų valsčiuose nušauti 2 sovietiniai aktyvistai, Daugų valsčiaus Savulkų kaime – milicininko tėvas, Alovės valsčiaus Slabadėlės kaime – apylinkės pirmininkas, Seirijų valsčiuje – LKP(b) Seirijų valsčiaus komiteto darbuotojas), be to, neabejotinai padaugėjo uniformuotų aukų, t. y. partizanų ir sovietų kariškių susirėmimų. Saugumiečių ir enkavėdistų surašytose Kalėdų dienos mūšio su partizanais Vabalių miške ataskaitose jų pačių (sovietų) nuostoliai neatsispindi, bet, liudininukų vertinimu, skaičiuotini dešimtimis¹³. Kiti partizanų išpuoliai buvo smulkūs, jų metu apskrityje nušauti 3 stribai, Alovės valsčiaus Meškučių kaime – 1 raudonarmietis, be to, esama užuominų, kad Butrimonių valsčiuje esančio Gojaus miško pakraštyje kartu su vokiečiais veikiantys partizanai, vadovaujami buvusio Butrimonių policijos viršininko Prano Paulausko-Šarūno, nukovė netikėtai pasirodžiusius 5 kareivius¹⁴.

1944 m. lapkričio–gruodžio mėn. šiame regione iš esmės nebuvo tokių partizanų išpuolių aukų, kurias vienareikšmiškai galėtume įvardyti kaip niekuo dėtus, atokiau nuo politikos gyvenančius asmenis (tai buvo 2 apylinkių pirmininkai, apylinkės sekretorius, 5 aktyvistai; prie šio sąrašo galima būtų pridėti žemės ūkio komisijos pirmininko žmoną ir milicininko tėvą, jei žinotume, kas tapo šių žmonių mirties priežastimi: jų veikla ar tik giminystės faktas).

Nekalto asmens žūtį labiau primena tik vienas atvejis. Partizanai perspėjo Alovės valsčiaus Fermos kaimo aktyvistą Petrą Gecevičių nutraukti prosovietinę veiklą. Dar kartą jis buvo aplankytas po savaitės, 1944 m. lapkričio 13 d., grįžęs iš Alytaus. Viskas baigėsi trijų valandų susišaudymu, per kurį P. Gecevičius buvo nukautas. Per šį įvykį žuvo ir trylikametis (gyventojų surašymo duomenimis, keturiolikmetis) Juozas Gecevičius, bet išlikę įvykio aprašymai nepakankamai konkretūs ir neleidžia patikrinti saugumiečių suvestinių formuluotės „nušautas aktyvistas su sūnumi“, o kartu spręsti, ar sūnus buvo nušautas, ar atsitiktinai žuvo per susišaudymą¹⁵.

1945 METAI

Svarbiausias metų pradžios veiksnys, kuris pakeitė padėtį Alytaus apskrityje, buvo tas, kad sausio 7 d. operacijas nutraukė, o sausio 20 d. iš viso pasitraukė iš apskrities NKVD 331-asis pasienio pulkas¹⁶. Tomis dienomis keitėsi ir kovos su pogrindžiu taktika visoje vakarinėje SSRS dalyje (Pabaltijyje, Vakarų Ukrainoje ir Vakarų Baltarusijoje): nuo grynai karinių teritorijos šukavimo operacijų pereita prie karinių čekistinių, kai kariškių užblokuotoje vietovėje gyventojai buvo arba įkalbinėjami paremti sovietų valdžią, arba terorizuojami (vykdomas intensyvus jų sekimas, organizuojami karo lauko teismai, tremiamos ryšiais su pogrindžiu įtariamų asmenų šeimos ir t. t.¹⁷). Turint omenyje konkretų laiką (1945 m.), šią naują galimą laikyti žibalo pylimu į ugnį, nes tai buvo pirmieji naujosios sovietų valdžios mėginimai įsitvirtinti, o partizanai jautėsi turintys pakankamai jėgų būti kaimo šeiminkais ir suskato veikti. Matyt, saugumiečiams tai pasirodė neįprasta, nes, jų vertinimu, šio laikotarpio partizanų akcijos „išsiskyrė

akiplėšišku¹⁸. Iš pradžių partizanai buvo aktyvesni tik atokiau nuo apskrities centro esančiuose Alovės, Daugų ir Simno valsčiuose¹⁹. Pasipriešinimas ypač sustiprėjo vasario mėn. ir tai geriausiai iliustruoja istoriografijoje plačiai aptartas, įvairiose saugumo suvestinėse dažnai kartojamas, taigi, matyt, saugumiečiams labai įstrigęs, 1945 m. vasario 12 d. Miroslovo puolimas (18 aukų, iš jų 10 stribų, 1 milicijos ir 1 Kriminalinio skyriaus įgaliotinis). Sovietinė istoriografija ir net vidiniai saugumo dokumentai rodo, kad per šią akciją, be „liaudies gynėjų“, žuvo daug nekaltų civilių gyventojų. Vertinant objektyviai, o juolab – iš pasipriešinimo dalyvių požiūrio taško, vargu ar tokiais galima laikyti net Miroslovo apylinkių gyventojus Antaną Krutulį ir jo sūnų Mečislovą, pakviestus saugoti miestelio gaisrinės. Jie buvo naujajai valdžiai palankūs mažažemiai naujakuriai, bet ir ši aplinkybė vargu ar tapo jų mirties priežastimi. Sprendžiant iš, mūsų vertinimu, gerai apie įvykius informuoto to meto Miroslovo stribo J. Jasiulevičiaus paaiškinimo, Krutuliai greičiausiai buvo ne *sušaudymo*, bet *susišaudymo* aukos²⁰ ir žuvo vykstant miestelio puolimui (kitaip nei, pvz., gaisrininku tuo metu dirbęs stribo tėvas A. Adomavičius, kuris tą naktį buvo suimtas ir tik vėliau sušaudytas²¹). Kita tos nakties auka – mokesčių agentas A. Bakūnas, taigi naujajai valdžiai dirbantis asmuo, o ne atsitiktinis taikiny.

Miroslovo pavyzdys patogus iliustruoti kelių mėnesių įvykius, nes šio susirėmimo aukų socialinės padėties pjūvis primena visą 1945 m. pirmojo ketvirčio statistikos išsklotinę, t. y. civilių (žr. 1–3 lent.) ir uniformotų aukų skaičius šiuo laikotarpiu buvo daugmaž vienodas.

1 lentelė. *Naujosios valdžios pareigūnų, žuvusių per partizanų vykdytas operacijas, statistika (1945 m. pirmasis ketvirtis)*

Naujosios valdžios pareigūnai	Skaičius
Apylinkių pirmininkai	13
Apylinkės pirmininko pavaduotojai	3
Apylinkės sekretoriai	3
Vykdomojo komiteto sekretorius	1
Liaudies teismo tarėjas	1
Mokesčių agentas	1
Žemės komisijos darbuotojas	1
Komunistas	1
Iš viso	24

2 lentelė. *Naujosios valdžios pareigūnų šeimų narių, žuvusių per partizanų vykdytas operacijas, statistika (1945 m. pirmasis ketvirtis)*

Pareigūnų šeimų nariai	Skaičius
Apylinkės pirmininko šeimos nariai	6
Stribo šeimos nariai	4
Vykdomojo komiteto darbuotojo šeimos nariai	3
Komjaunuolio tėvas	1
Iš viso	14

3 lentelė. *Kitų aukų, žuvusių per partizanų vykdytas operacijas, statistika (1945 m. pirmasis ketvirtis)*

Kitos aukos	Skaičius
Naujakuriai	4
Naujakurio šeimos nariai	5
Ūkininkai	2
Eigulys	1
Sovietinis aktyvistas	1
Slaptasis informatorius	1
Mokytoja	1
Asmenys, kurių socialinė padėtis ar užsiėmimas nenustatyti	20 (iš jų 4 nubausti už šnipinėjimą)
Iš viso	35

Apibendrinant šiuos 1945 m. pirmojo ketvirčio duomenis, galima sakyti, jog ir naujais duomenimis papildyta statistika nepaneigia jau pačioje antrosios okupacijos pradžioje saugumiečių padarytos išvados, kad dar vykstant SSRS–Vokietijos karui Alytaus apskrityje pagrindinis partizanų taikinys buvo akivaizdūs naujosios valdžios talkininkai (pirmiausia – apylinkių tarybų funkcionavimą užtikrinantys asmenys: apylinkių tarybų pirmininkai, sekretoriai ir jų šeimų nariai, mažiau – kitų institucijų pareigūnai ir jų giminaičiai). Kitokios profesinės veiklos ar socialinės padėties žmonės – akivaizdi bendro partizanų sunaikintų asmenų skaičiaus mažuma. Šios kategorijos žmonių egzekucijų priežasties dažniausiai neįmanoma atsekti dar ir dėl to, kad karštais įvykių pėdsakais sekusiems saugumiečiams tai nerūpėjo – neliko net paviršutiniškos analizės dokumentų. Vėlesnių metų ataskaitose dažnai pažymima, jog „įvykis laikytinas ištirtas dėl to, kad likviduoti visi su juo susiję asmenys“. Iš minimų asmenų grupių gausumu kiek išsiskiria naujakuriai, bet turint omenyje, kad realiai pradėjusių disponuoti ką tik įgytu turtu naujakurių jau buvo kelios dešimtys (tikrai daugiau nei apylinkių pirmininkų), paties naujakurystės fakto veikiausiai nepakako atsidurti partizanų sudarytuose raštiškuose ar žodiniuose pasmerktųjų sąrašuose.

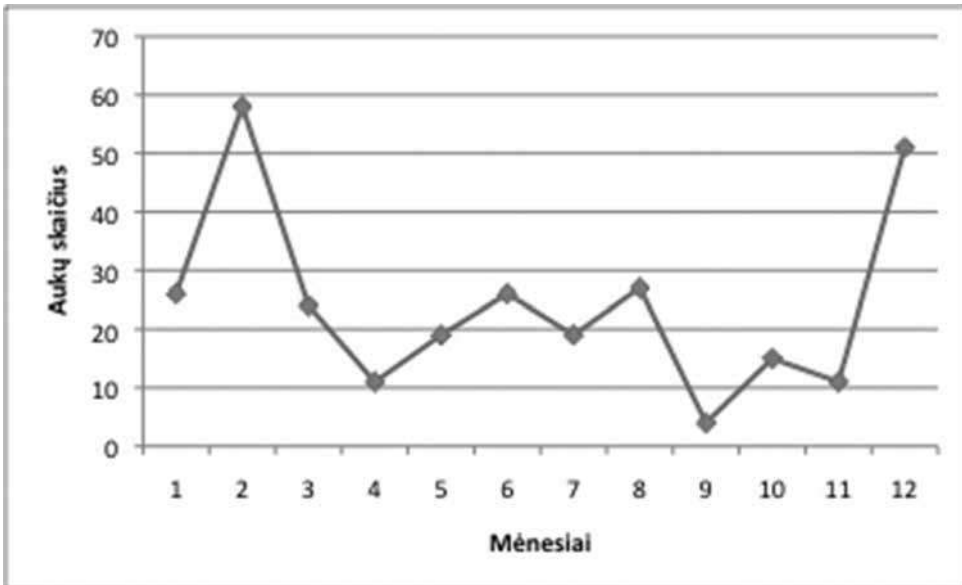
Sovietų valdžiai daugiau ar mažiau palankūs civiliai žmonės kentėjo per smulkias, kelis kartus per savaitę pasitaikančias partizanų operacijas, tuo tarpu uniformuotieji buvo sunkiau pasiekiami, bet pastarųjų aukų statistika greitai pasikeisdavo jiems įsivėlus ar tapus įveltiems į kautynes. Pavyzdžiui, strībų aukų skaičius šoktelėjo aukštyn, kai beveik tokiu pat mastu kaip Miroslave nukentėjo Daugų valsčiaus „liaudies gynėjų“ būrys, – jį Rugio ir Žaibo būrių partizanai 1945 m. vasario 23 d. prie Kančėnų kaimo įviliojo į pasalą. Tąkart žuvo 9 stribai ir apylinkės

pirmininko pavaduotojas. Iš įvykio aprašymo nekyla abejonės, kad susišaudymo metu keliu pro šalį važiaavęs nenustatytos tapatybės berniukas tapo atsitiktine auka.

Kiti 1945 m. pirmąjį ketvirtį vykę partizanų susirėmimai su stribais, išskyrus nebet porą išimčių (pvz., prie Butrimonių valsčiaus Anykštėnų kaimo greičiausiai Viesulo ir P. Paulausko–Šarūno būrių partizanai apsupo 24 milicininkus ir stribus ir 3 iš jų nukovė), buvo smulkūs.

Per pirmąjį 1945 m. ketvirtį Sovietų Sąjungos represinės institucijos Alytaus apskrityje prarado daugiau kaip 60 asmenų²². Į šį skaičių neįeina žuvę tikrosios tarnybos Raudonosios armijos kareiviai – apie juos NKVD ir NKGB dokumentai nekalba, kita vertus, jie ir nebuvo pagrindinė gyventojų pasipriešinimą malšinanti jėga. Veikiausiai, SSRS vadovybės požiūriu, tai buvo strateginis, tik retkarčiais panaudojamas išteklius, paliktas antipartizaninio karo užnugaryje²³.

1945 m. aukų skaičiaus dinamiką atspindi grafikas (žr. 1 pav.). Iš jo matyti, kad antrasis 1945 m. ketvirtis apskrityje prasidėjo partizanų aktyvumo nuosmukiu (balandžio mėn.). Jį bent iš dalies paaiškina 1945 m. balandžio 18 d. išleista LLA Alytaus apylinkės vado instrukcija Nr. 4 dėl partizanų taktikos, kurioje rajonų ir dalinių vadams nurodoma veikti taip, kad bolševikams atrodytų, „jog mūsų veikimas visai nuslopintas“: „nesueiti į kautynes su bolševikine kariuomene“, „permesti dalinius į miškus“, „nežudyti dabartinių pareigūnų bei jų šeimų“ ir „aktyviai atsidavusių ir dirbančių bolševikų dvasioje“, o tik juos registruoti, pažymint, už ką kuris turi būti nubaustas²⁴. Vertinant nužudymų statistikos požiūriu, atrodo, kad šis įsakymas veikė, nes masiškesnių koordinuotų partizanų baudžiamųjų veiksmų nebuvo iki 1945 m. rugpjūčio 5 d. Kita vertus, šis įsakymas negalėjo būti vienintelė to priežastis, o greičiausiai tik įvar-

1 pav. Alytaus apskrityje partizanų vykdytų operacijų aukų skaičiaus dinamika (1945 m.)

dijo susiklosčiusią daugelio vadų nuostatą, nes palyginti rami buvo ir pirmoji balandžio pusė. Be to, iš nedaugelio šio mėnesio aukų trečdalis (4 iš 12) buvo šnipinėjantys, t. y. ieškantys partizanų, asmenys (pvz., 14–16 metų jaunuoliai iš Alytaus V. Butkevičius ir G. Janukevičius, NKVD pasiūsti į Alytaus valsčiaus Ūdrijos kaimo apylinkes stebėti partizanų veiksmų ir fiksuoti juos remiančių asmenų²⁵). LLA vadovybės įsakymų poveikio nedera sureikšminti ir dėl to, kad šios organizacijos vadams paklūstančius būrius dėl jų aktyvumo saugumas žinojo geriausiai iš visų ir sparčiai juos naikino. Tuo metu Alytaus apskrityje, matyt, keitėsi didžiausią įtaką partizaniniam judėjimui darantys centrai, pavyzdžiui, vienas iškiliausių Lietuvos pasipriešinimo veikėjų Juozas Vitkus-Kazimieraitis 1945 m. gegužės 7 d. įkūrė Dzūkų grupės štabą, o būsimasis Dainavos apygardos vadas Dominykas Jėčys-Ažuolis 1945 m. liepos mėn. suvienijo Margio, Vaidoto, Kęstučio ir Geležinio Vilko grupes į Dzūkų rinktinę.

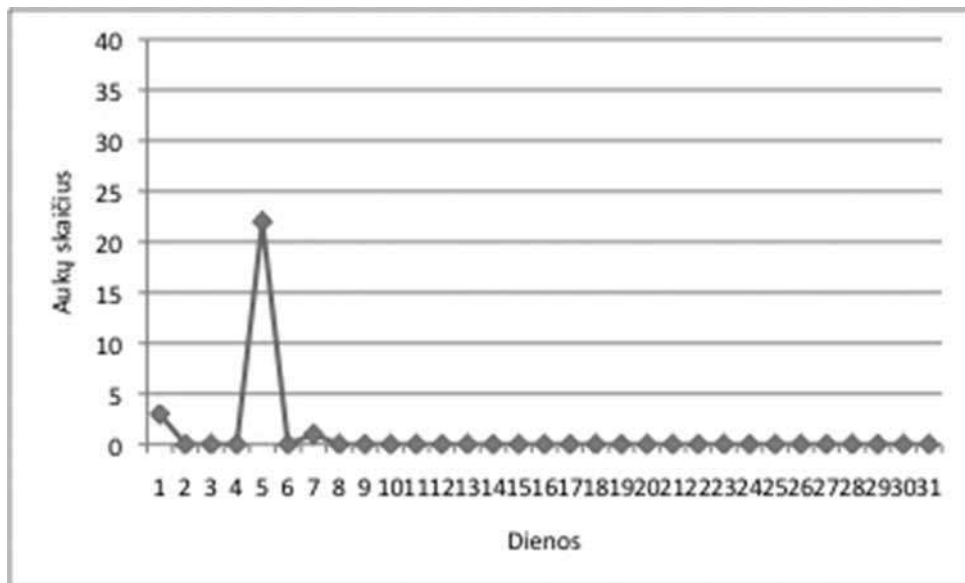
Šia proga galima pažymėti, kad pirmojo 1945 m. pusmečio Alytaus apskrities aukų statistikoje nėra atvejų, kurie aiškiai rodytų, kad kokį nors neabejotinai politinį nužudymą būtų įvykdę pavieniui veikiantys ginkluoti asmenys ar niekam nepaklūstančios pusiau kriminalinės grupelės. Šis aiškesnių politinių tikslų nekėlęs, bet nemažą (tuo laikotarpiu gal net ir didžiąją) ginkluotojo pagrindžio dalį sudaręs ir tiek saugumui, tiek partizanų vadams kėlęs rūpesčių kontingentas²⁶ iš esmės užsiėmė savigyna arba plėšikavimu, kartais primušdavo taikius gyventojus²⁷.

Antrosios 1945 m. pusės aukų statistikos analizė rodo partizanų represinės politikos kaitą. Nauju jos bruožu tapo koordinuotos sovietinio aktyvo žemesniojo sluoksnio atstovų ir jų šeimų narių masinio žudymo akcijos.

Alytaus apskrityje pirmasis toks išpuolis, o kartu ir atsakas į masinį 1945 m. liepos 17 d. šio regiono gyventojų trėmimą buvo Vasaros, Siaubo, Rugio ir Žaibo (vadai atitinkamai Martynas Vičkačka, Jonas Dambrauskas,

Jonas Jakubauskas, Vaclovas Voveris) būrių 1945 m. rugpjūčio 5 d. įvykdytas Daugų valsčiaus Arčiūnų, Būdos ir Daugų kolonijoje, Dvarčėnų, Griciūnų, Junčionių, Pavartėnų, Tamašavos ir Užukalnių kaimuose gyvenančių prosovietinės orientacijos žmonių sunaikinimas. Šis išpuolis buvo kruvinesnis už Miroslovo puolimą – 22 aukos, neskaitant nušautųjų Trakų apskrities Onušio valsčiuje,

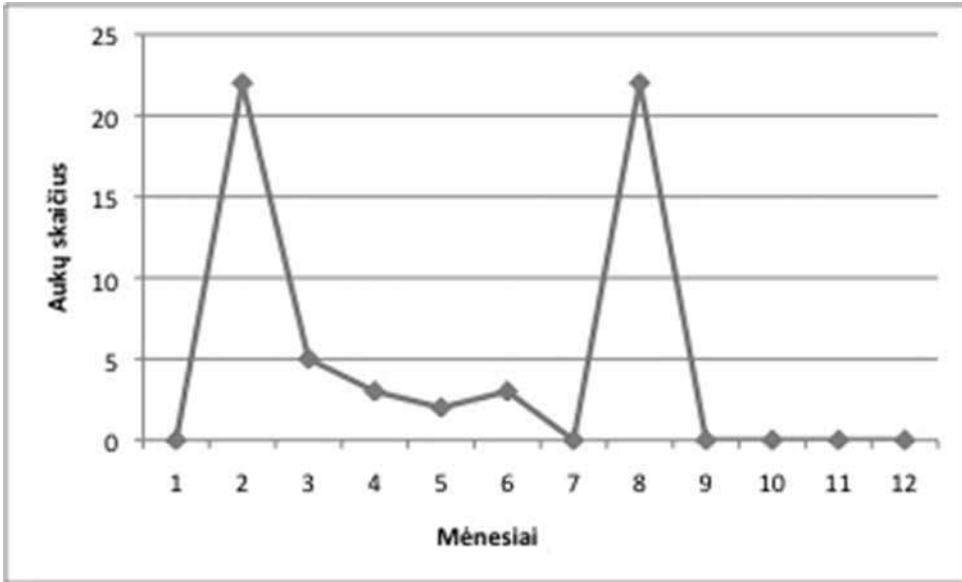
kur ši akcija taip pat vykdyta. Sprendimas surengti išpuolį buvo priimtas neseniai susikūrusios Geležinio Vilko rinktinės (veikė Alytaus ir Trakų apskrityse) vadų pasitarime²⁸. Po jo stojusi santykinė ramybė²⁹, kurią iliustruoja 1945 m. rugpjūčio mėn. Alytaus apskrities (be Varėnos krašto) ir 1945–1946 m. Daugų valsčiaus aukų statistika (žr. 2–3 pav.), apėmė ir Dzūkų rinktinės (vadas D. Jėčys-Ąžuolis),

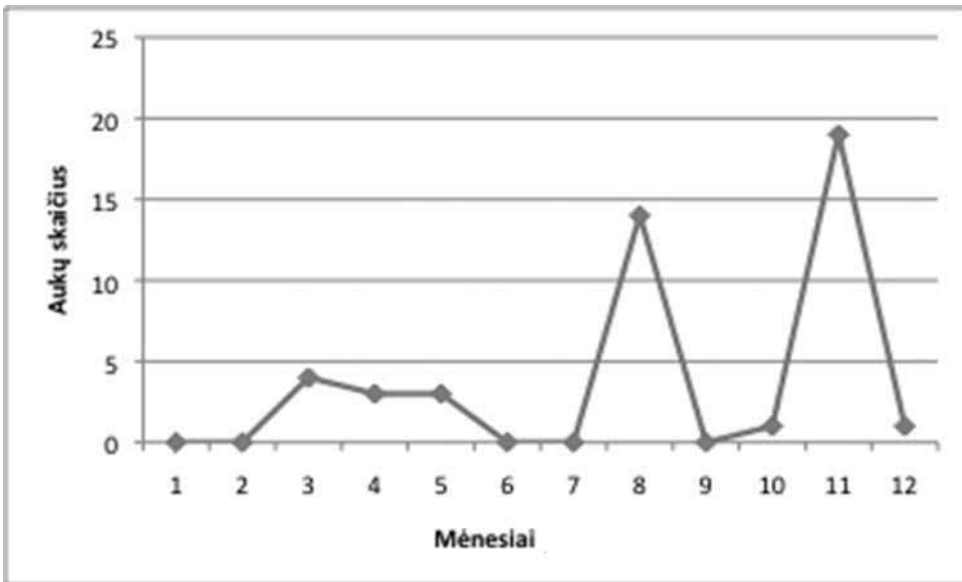
2 pav. Alytaus apskrityje (be Varėnos krašto) partizanų vykdytų operacijų aukų skaičiaus dinamika (1945 m. rugpjūčio mėn.)

veikusios kitoje Nemuno pusėje, teritoriją. Tylą Daugų valsčiuje galima paaiškinti tuo, kad atvykę NKVD daliniai čia organizavo minėtos partizanų akcijos dalyvių persekiojimą ir pakartotinai trėmė gyventojus. Pasyvesnei partizanų elgsenai likusioje teritorijoje įtakos galėjo turėti faktas, kad 1945 m. liepos 10 d. Simno valsčiaus Barkūniškio miške buvo sunaikintas didelei daliai Alytaus apskrities partizanų vadovavęs Dzūkų rinktinės Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio grupės štabas³⁰.

Sprendžiant iš kaimų išsidėstymo, su visos Dzūkų rinktinės štabu, įsikūrusiu Punios šile, turėjo būti susijusi kita didelio masto sovietams palankių žmonių sunaikinimo akcija (po kelių savaitių suimti daugelis šios akcijos dalyvių – Punios kaime gyvenančių legalizuotų, bet rezerviniais partizanais likusių vyrų³¹ – tvirtino buvęs mokytojo Vytauto Jono Duliūno-Linksmučio vadovaujamo būrio nariai, bet įsakymą davusios aukštesnės nei būrio vadas instancijos nežinantys). Ji vykdyta aplink

a) 1945 m.

b) 1946 m.

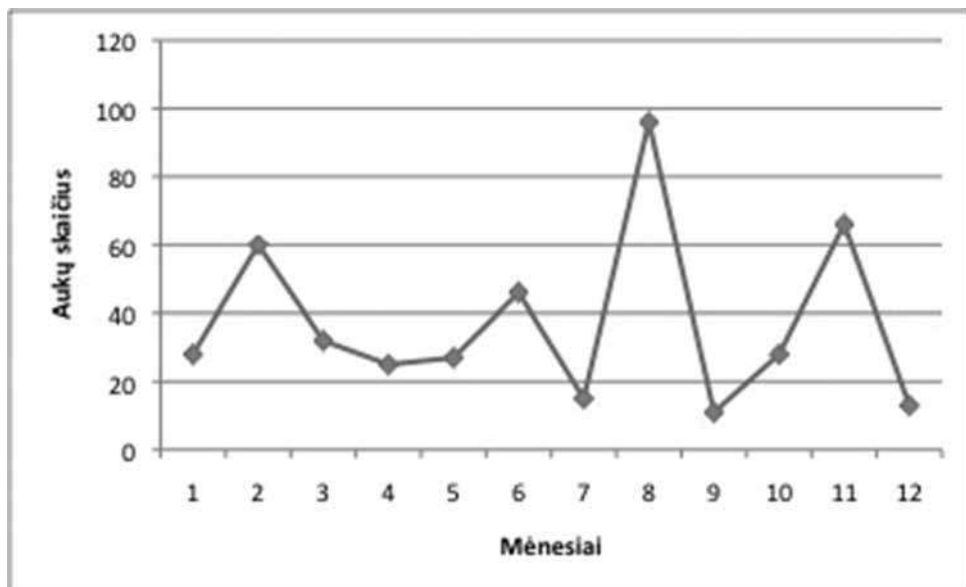
3 pav. Daugų valsčiuje partizanų vykdytų operacijų aukų skaičiaus dinamika (1945 ir 1946 m.)

Punios šilą esančiuose Panemuninkų, Margaravos ir Punios kaimuose 1945 m. gruodžio 13 ir (partizanams persikėlus į dešinią Nemuno krantą) 14 d. palei Nemuną esančiuose Žagarių, Kružiūnų, Paliepių kaimuose. Nušauti 25 asmenys: 2 apylinkių pirmininkai, 8 stribų giminaičiai, 1 buvęs stribas, komjaunuolis, demobilizuotas raudonarmietis su broliu, taip pat dėl nežinomoms priežasties – 6 kaimų gyventojai ir 5 naujakuriai. Pastarieji labiausiai nukentėjo po savaitės akciją pakartojus kitoje Nemuno to paties vingio pusėje – Birštono valsčiaus Siponių, Šaltinėnų, Puzonių, Matiešionių ir Vanagų kaimuose (8 naujakuriai, apylinkės pirmininko pavaduotojas, aktyvistas ir 3 gyventojai, nušauti dėl nenustatytų priežasčių). Galima kelti prielaidą, jog tai, kad kitą naktį, gruodžio 15-ąją, Adolfo Ramanausko-Vanago partizanai puolė Merkinę, o paskui gretimuose kaimuose vykdė masinę prosovietinių aktyvistų naikinimo akciją, galėjo ir nebūti sutapimas.

1946 METAI

1945 m. gruodžio mėn. įvykiai pradėjo ilgą kovos su aktyviais ir pasyviais naujosios valdžios šalininkais pakilimo laikotarpį. 1946-ieji aprašomame regione buvo patys kruviniausi (negalutiniais duomenimis, 196 partizanų išpuolių ir susirėmimų su jais aukos per pirmąjį ir 247 – per antrąjį pusmetį).

Aukų skaičiaus grafiko kreivė (žr. 4 pav.) rodo, kad pirmąjį ir antrąjį 1946 m. pusmetį partizanų taktika skyrėsi: žiemą ir pavasarį prosovietinis sluoksnius buvo spaudžiamas nuolatos ir tolygiai. Kokia nors ypatingesne statistika neišsiskyrė nei Merkinės bataliono (vadas A. Ramanauskas-Vanagas), nei Dzūkų rinktinės (D. Jėčys-Ažuolis), nei kitų pasipriešinimo centrų (pvz., Tauro apygardos) dominuojami valsčiai. Antrajame pusmetyje (tiksliau, pradedant birželiu) išpuoliai pasidarė koncentruoti laiko požiūriu (masinės kolaborantų naikinimo akcijos, vadinamosios Baltramiejaus naktys) ir daug stipresni.

4 pav. Alytaus apskrityje partizanų vykdytų operacijų aukų skaičiaus dinamika (1946 m.)

Šio pokyčio priežastis istoriografijoje jau aptarta: 1945 m. rugpjūčio ir gruodžio mėn. išbandytą stiprių ir iš karto keliuose kaimuose suduodamų smūgių taktiką partizanų vadai, atrodo, pripažino kaip sėkmingą, ji buvo aprobuota 1946 m. balandžio 9 d. Leipalingio valsčiaus Ricielių kaime³² vykusiame A (nuo 1946 m. gegužės 15 d. – Dainavos) ir Tauro apygardų vadų pasitarime³³.

Pirmąjį masiškesnį tų metų išpuolį naktį iš birželio 12-osios į 13-ąją Alovės valsčiaus pietinėje ir pietvakarinėje dalyse (Davainiškių, Einorų, Fermos, Gečialaukio, Meškasalio, Meškučių ir Vangelonių kaimuose) įvykdė Merkio rinktinės Merkinės (kitai – 1-asis) batalionas. Tai buvo apygardos vado D. Jėčio-Ažuolio iniciatyva. Į ją atsiliepdamas A. Ramanauskas-Vanagas sudarė karo lauko teismus, kurių sprendimai apibrėžė sunaikintinių asmenų grupę³⁴. Vėliau įvykiai klostėsi partizanams laikantis jų pačių susikurtų formalių reikalavimų: Alovės valsčiaus Vabalių kaime susirinkusius partizanus A. Ramanauskas-Vanagas suskirstė grupelėmis po 2–3 žmones ir įteikė jiems iš anksto paruoštus sunaikintinių asmenų sąrašus³⁵. Mūsų duomenimis, tą naktį mirtimi nubausti 26 žmonės, beveik visi – šeimomis. Palyginus A. Ramanausko-Vanago byloje esančiuose partizanų KLT protokoluose minimus asmenis ir saugumiečių dokumentuose figūruojančias aukas, matyti, kad mirties bausmę buvo numatyta įvykdyti gerokai didesniai skaičiui kolaborantų. Bet tarp sunaikintųjų nėra asmenų, kurių pavardžių nebūtų KLT protokoluose, vadinas, atsiktinių aukų nebuvo, nors partizanai, atėję pas kolaboruojančius asmenis į namus, rasdavo ir daugiau žmonių, ne tik pasmerktuosius. Antai žinoma, kad iš namuose buvusių Dušnonių apylinkės sekretoriaus artimųjų nušautas tik tėvas Zigmąs Tamulevičius, o motina ir sesuo paliktos gyvos.

Vienas opiausių dalykų kalbant apie partizanų sunaikintus asmenis yra jų aukomis tapę paaugliai. Tarp nakties iš birželio 12-osios į

13-ąją aukų yra už šnipinėjimą sušaudyto Einorų kaimo siuvėjo Stasio Baranausko duktė Albina, gimusi 1932 m. Ji tikrai nebuvo atsiktinė auka, nes partizanų KLT protokole minima kaip likviduotinas asmuo³⁶. Fermos kaimo gyventojos Marcelės Vyšniauskienės atvejis rodo, kad su ja buvę keturi jaunesni nei dvylikos metų jos vaikai palikti gyvi³⁷. Apibendrinant peršasi išvada, kad vieno pačių disciplinuočiausių partizanų junginių – Merkinės bataliono – veiksmai buvo tikslūs, be didesnės savivalės vadovybės įsakymo vykdymas, bet kartu matyti, kad anų laikų partizanų vadovybės ir šių dienų visuomenės požiūris į brandos amžiaus ribą skiriasi: partizanų vertinimu, apatinė baustinių mirtimi asmenų amžiaus riba buvo keturiolika metų. Šį rodiklį leidžia paaugliai ir kai kurie epizodai, atsiskleidžiantys tiriant saugumiečių turėtą kruviniausio šiamo regione partizanų išpuolį, įvykdyto naktimis iš 1946 m. liepos 31-osios į rugpjūčio 1-ąją ir iš rugpjūčio 1-osios į 2-ąją, medžiagą. Išpuolis surengtas Alovės, Alytaus, Butrimonių, Daugų, Jiezno, Seirijų ir Seinų valsčių kaimuose, t. y. plačioje, kelioms rinktinėms priklausančioje teritorijoje. Negalutiniais duomenimis, buvo sušaudyti 77 žmonės. Norint šią akciją įvertinti, jos aukos suskirstytos pagal kolaboravimo kriterijų (žr. 4 lent.).

4 lentelė. 1946 m. liepos 31–rugpjūčio 2 d. partizanų išpuolio aukos

Partizanų išpuolio aukos	Skaičius
Apylinkės pareigūnai ir jų giminaičiai	5
NKVD bendradarbiai	4
Komjaunuolė	1
Komunistas, NKVD agentas	1
NKVD pareigūnų giminaičiai	18
Naujakuriai	8
Vykdomojo komiteto pirmininko giminaičiai	5
Lojalūs sovietų valdžiai asmenys	9
Priežastis nežinoma	26
Iš viso	77

Apibendrinant statistiką matyti, kad akcijos rezultatai iš esmės buvo tokie patys: nors partizanai veikė naktį savarankiškoms 2–3 žmonių grupelėmis ir ieškojo tik sąraše esančių, bet asmeniškai nepažįstamų žmonių, didžiąją dalį sušaudytų asmenų galima laikyti kolaborantais arba jų giminaičiais (vadinasi, sušaudyti tie, kuriuos vadovybė greičiausiai ir įsakė sušaudyti). Vis dėlto asmenų, kurių nužudymo priežastis neaiški, grupė gana gausi, todėl akcijos vykdymo tikslumo (t. y. ar daug nenumatytų, atsitiktinių aukų) klausimas lieka atviras.

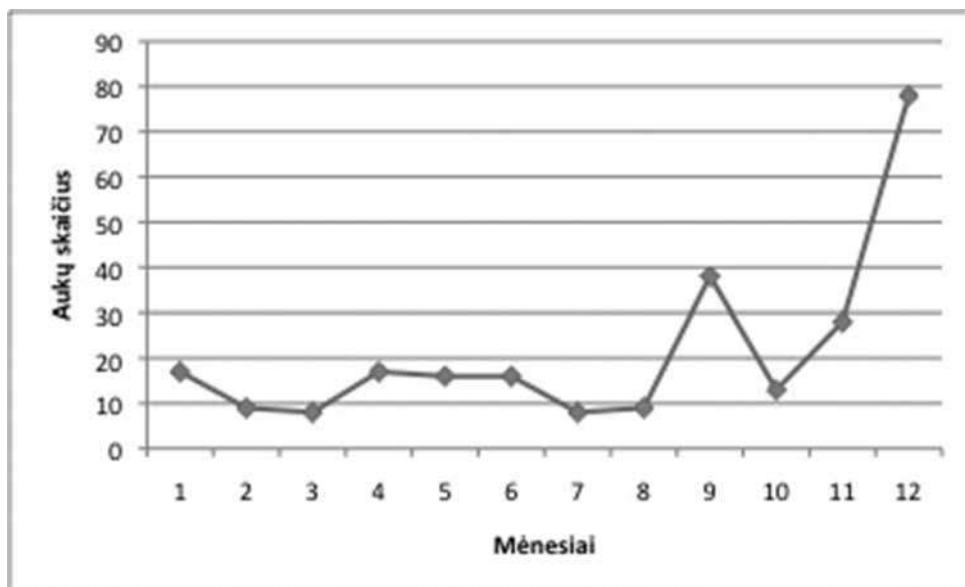
Grįžus prie svarstymų apie apatinę aukų amžiaus ribą atkreiptinas dėmesys į Seirijų valsčiaus Mockonių kaimo gyventoją Stasio Račkausko, kurio sūnus buvo įstojęs į Kauno milicijos mokyklą, šeimos sušaudymą³⁸. Užėję į kluoną, kuriame rengėsi miegoti trys seserys Račkauskaitės, partizanai paklausė, kiek joms metų. Šešiolikmetei Anei nurodyta eiti į namus pas tėvą ir brolių; jie visi trys buvo sušaudyti. Vienuolikmetei Valei ir jos seseriai Izabelei liepta eiti pas kaimyną³⁹.

Kaip matyti iš 1946 m. partizanų sunaikintų asmenų statistiką atspindinčio grafiko, paskutinė didesnė operacija tais metais įvykdyta lapkričio mėnesį (tiksliau – lapkričio 14–15 d.). Į ankstesnes ji panaši tuo, kad vyko plačiai (Alytaus, Daugų ir Simno valsčiuose), dalyvaujant kelioms rinktinėms⁴⁰, o skiriasi tuo, kad iš esmės šios prosovietinių asmenų likvidavimo akcijos dalimi galima laikyti Merkio rinktinės Merkinės bataliono 1946 m. lapkričio 14 d. Daugų valsčiaus Purvelių kaime surengtą pasalą, į kurią buvo įvilioti ir žaibiškai (per 15–20 min.) sunaikinti Daugų įgulos 13 raudonarmiečių ir 5 sribai⁴¹.

1947 METAI

Iš esmės po kiekvienos didesnės operacijos partizanai sulaukdavo sovietų represinių struktūrų reakcijos. Dėl to 1947-ieji ilgą laiką buvo iš dalies ramesni.

5 paveiksle esančiame grafike matomas didesnis rugsėjo mėnesio aukų skaičius

5 pav. Alytaus apskrityje partizanų vykdytų operacijų aukų skaičiaus dinamika (1947 m.)

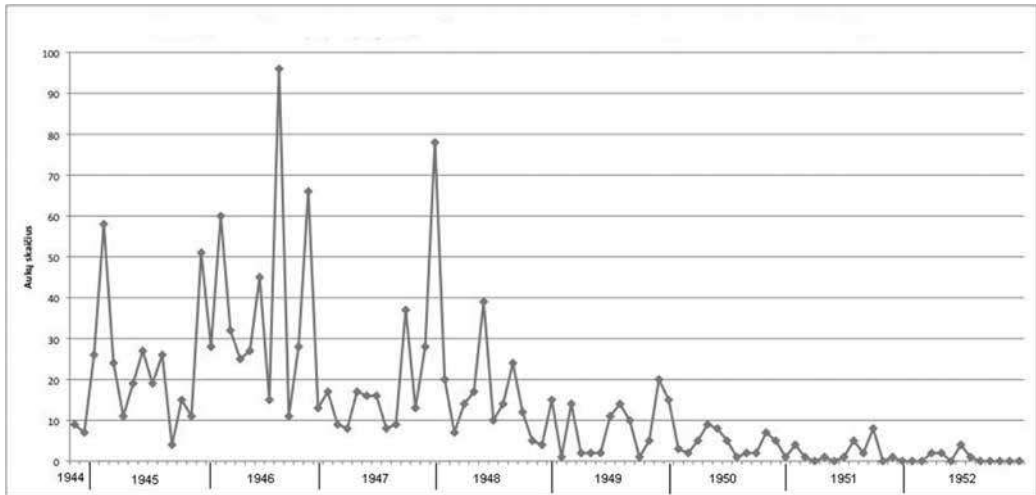
sietinas pirmiausia su rugsėjo 5 ir 23 d. partizanų išpuoliais Alytaus, Seirijų ir Butrimonių valsčiuose – Seiliūnų, Kulabiškių, Panemuninkų, Žagarių, Paserninkų, Punios ir Raubonių kaimuose buvo nušauta 20 žmonių. Retesnis atvejis užfiksuotas Paserninkų kaime (Seirijų vls.), kur buvo užkluptas saugumiečių informatorius ir du jo sūnūs. Informatorių tinklu saugumas ypač rūpinosi nuo pat partizaninio karo pradžios; informacijos neteikiančių, negabių ar kitaip nepatikimų asmenų buvo atsisakoma. Įtaresni tapo ir partizanai: mūsų surinktoje statistikoje kaip tik 1947 m. užfiksuoti pirmieji partizanų sunaikinti asmenys, kurie saugumo dokumentuose bent jau formaliai įvardijami kaip informatoriai.

Šiame analizės etape per anksti kalbėti, kiek plačiai suderinta operacija buvo pagrindinis 1947 m. įvykis – gruodžio 4 d. Alytaus valsčiaus Daugirdėlių kaime, Simno valsčiaus Viešnagių kaime, Miroslovo valsčiaus Vardos, Vankiškių ir Varanausko kaimuose Dzūkų rinktinės Kęstučio grupei priklausančio Jono Grincevičiaus-Negro⁴² vadovaujamo būrio įvykdyta akcija, per kurią nušauti 33 asmenys⁴³ (ir vėl tikėtina, kad šio įvykio dalis galėjo būti Šarūno rinktinei tenkančiuose Veisiejų ir Leipalingio valsčiuose 1947 m. gruodžio 1 d. įvykdyti išpuoliai prieš Šumkauskų (Šimkauskų?) ir Vaitulevičių šeimas, per kurias nušauti 8 žmonės). Išsamiausią žinomą šio įvykio versiją pateikė netrukus po operacijos, gruodžio 23 d., suimtas jos dalyvis Bolius Jokubauskas iš Alytaus valsčiaus Čižikų kaimo. Kas parengė operacijos planą, jis nežinojo (jo žiniomis, Kęstučio rinktinės vadas Vladas Batiuška-Adomas tuo metu sirgo džiova). Akcijos planas buvo detalizuotas 1947 m. gruodžio 2 d. Gudelių kaime (dab. Krokialaukio vls.) per pasitarimą pas Joną Radzevičių. Pasitarimui vadovavęs J. Grincevičius-Negras partizanus suskirstė į dvi grupes. Pirmoji (vadas jis pats)

turėjo veikti Vankiškių kaime, antroji (vadas Jonas Baranauskas-Kirvis) – Gudelių, Vardos ir Varanausko kaimuose. Operacijai vykdyti pasitelkti ir rezerviniai Kęstučio rinktinės partizanai⁴⁴. Partizanų represijos daugiausia palietė Vankiškių kaimą (15 aukų⁴⁵). Po operacijos J. Grincevičiaus-Negro grupė slapstėsi Prienų apskrities Balbieriškio valsčiaus Kirmėliškių kaime. O J. Baranausko-Kirvio grupės partizanai, tris dienas slapstęsi nenustatytoje vietoje ir manydami, kad viskas ramu, grįžo į įvykių vietą – buvo pasitarime Gudelių kaime⁴⁶. Gan greitai daugelis šių įvykių dalyvių žuvo (pats J. Grincevičius-Negras žuvo 1948 m. sausio 17 d. Simno valsčiuje, prie Obelynės kaimo) arba pateko į rankas saugumiečiams. Vėliau Miroslovo valsčiuje masinės partizanų baudimo akcijos nebeprasikartoto, nors pavienių jiems priskiriamų aukų užfiksuota ir 1949 m.

1948–1952 METAI

Paskutinė žinoma masinio kolaborantų naikavimo operacija Alytaus apskrityje įvykdyta naktį iš 1948 m. balandžio 3-iosios į 4-ąją Simno valsčiaus Atesninkų, Semeniškių, Stebulių, Prygos ir Šarkiškių kaimuose. Visi jie yra partizaninio judėjimo tyrėjams gerai žinomo Kalniškių miško rytinėje pusėje, dėl to akcijos vykdytojų pirmiausia reikėtų ieškoti tarp čia tuo metu įsikūrusio Stasio Vabalo-Varmo būrio partizanų, o akcijos planuotojų – tarp Šarūno rinktinės, kuriai šis būrys priklausė, vadų⁴⁷. Tą naktį sušaudyta 17 žmonių. Žvelgiant per saugumiečių surinktų duomenų prizmę, tai vienas menkiausiai NKVD (MGB) darbuotojams pažįstamų partizaninio karo įvykių, gal dėl to ir istoriografijoje jis klaidingai priskiriamas prie Dzūkų rinktinės operacijų⁴⁸. Šarūno rinktinei tai nebuvo paskutinis masinis išpuolis, bet kiti jau vyko už mūsų tiriamos geografinės erdvės.

6 pav. Alytaus apskrityje (be Varėnos krašto) partizanų vykdytų operacijų aukų skaičiaus dinamika (1944–1952 m.)

Vėlesnė Alytaus apskrities partizanų kova su kolaboravimu ir pastangos išlaikyti sprūtančią iš rankų įtaką vietos gyventojams savo svarbiausiais bruožais nesiskyrė nuo ankstesnio laikotarpio – buvo puolami MVD ir MGB bendradarbiai, administracijos darbuotojai, kolūkių organizatoriai, visų jų šeimų nariai, baudžiami kriminaliniai nusikaltėliai (partizanų aktyvumo pokyčius, palyginti su ankstesniu laikotarpiu, žr. 6 pav.). Nors partizanų skaičius smarkiai sumažėjo, jų vadų nuostata vengti jėgų koncentracijos išliko; kovotojai veikė taip pat plačiai kaip ir anksčiau (t. y. iki pat partizaninio karo pabaigos – visuose minimuose valsčiuose), tik sumažėjo išpuolių ir aukų. Paskutinė kruviniausia ginkluotojo pasipriešinimo akcija – klubo susprogdinimas Alovėje 1948 m. rugpjūčio 10 d. – nebesižymėjo tokiu tikslumu kaip A. Ramanausko-Vanago vadovaujamo Merkinės bataliono veiksmai 1946 m. birželio 4 d. Alovės valsčiuje. Šioje operacijoje buvo taikomasi į sovietinius pareigūnus (žuvo 8 asmenys, tarp jų – Alovės valsčiaus MGB viršininkas, vykdomojo komiteto sekretorius), bet sužeista daug (per 30) niekuo dėtų žmonių. Kur kas taikliau partiza-

nai atrinko chronologiškai paskutines – 1951 ir 1952 m. – aukas. Pavyzdžiui, pačia paskutine užregistruota auka tapo Alytaus valsčiaus Staniavos kaime gyvenusi Kašėtų šeima, kurios tėvas Jurgis ir sūnus Vytautas, pasak saugumiečių dokumentų, buvo MGB agentai⁴⁹.

IŠVADOS

1. Pirmieji kaltinamų kolaboravimu su sovietais asmenų mirtimi pasibaigę Alytaus apskrities partizanų veiksmai užfiksuoti 1944 m. spalio mėn. – fronte atsinaujinus aktyvesniems Raudonosios armijos veiksams, o kaime pradėjus kurti sovietines partines ir administracines institucijas.

2. Iki 1945 m. lapkričio mėn. (t. y. iš esmės iki legalizacijos pabaigos) Alytaus apskrityje didesniąją ginkluotojo pogrindžio dalį sudarė LLA ir Dzūkų grupei, Dzūkų rinktinei (būsimosios Dainavos apygardos svarbiausi junginiai) nepriklausančios ginkluotos grupės arba pavieniai ginkluoti asmenys. Jų kovos su kolaboravimu tiesiogiai nereglementavo jokios rašytinės taisyklės.

3. Pokaryje pirmuoju teisiniu aktu, reglamentuojančiu pagrindžio kovotojų elgesį su kolaborantais, laikytinas 1944 m. lapkričio 10 d. LLA Vanagų vyriausiojo štabo įsakymas Nr. 4.

4. Partizaninio karo laikotarpiu Alytaus apskrityje (be Varėnos krašto) įvykdyta 12 masinių (daugiau kaip 10 aukų) kolaboravimu kaltinamų asmenų sunaikinimo akcijų, per jas sušaudyti 303 žmonės. Tai sudaro apie

21 proc. visų partizanų išpuolių aukų (daugiau kaip 1 450 žmonių) šioje teritorijoje.

5. Apibendrintai vertinti partizanų baudžiamąją politiką yra problemiška, nes svarbiausia rašytinė informacija, pagrindžianti mirties nuosprendį, – didelės dalies kolaboravimu įtartų asmenų bylos – yra dingusi (dalį bylų čekistai laikė nevertingomis, sunaikino sąmoningai).

Nuorodos

¹ Norėtume pritarti minčiai, kad „sovietinės istoriografijos nederėtų laikyti moksline, kai kurie darbai vertingi tik savo faktografija“, žr. M. Pocius, *Kita Mėnulio pusė. Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais*, Vilnius, 2009, p. 20.

² Žr. L. Mikelevičius, „Partizanų baudžiamoji praktika Varėnos krašte (1944–1952 m.)“, *Genocidas ir rezistencija*, 2013, Nr. 1 (33), p. 71–97.

³ Pavyzdžiui, pagal Dzūkų grupės vado J. Vitkaus-Kazimieraičio įsakymo Nr. 4 1 paragrafą, „Dzūkų grupės teritorija nustatoma: pagrinde Alytaus ir Seinų apskritys ir [kai kurie. – R. Z.] kaimyninių apskričių valsčiai“, *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.). Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2003, p. 74.

⁴ Žr. MGB Lazdijų aps. skyriaus viršininko Aleksejevo pranešimą LSSR MGB 2N skyriaus viršininkui Osipovičiui ir M. Gruodienės-Ūsaitės liudijimą LGGRTC Pasipriešinimo dalyvių teisių komisijai, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1684, l. 30; b. MA7G0002.

⁵ K. K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Chicago, 1988, p. 388.

⁶ Minėti tikslesnių skaičių neįmanoma, nes rajono ir apskrities ribos skiriasi.

⁷ „<...> organizuoti slaptą aktyvią kovą su NKVD, šnipais ir keliančiais grėsmę vietinės administracijos bendradarbiais. Raudonosios armijos dalinių, neturinčių užduoties kovoti su partizanais arba terorizuoti vietos gyventojus, be Vyriausiojo štabo nurodymo neliesti. <...> Kovos tikslas <...> ginti savo tautos gyvybę ir turtą, [kolaborantus. – R. Z.] įbauginti ir laikyti įtampoje, kad jaustų mirties bausmės grėsmę, sąžiningai nevykdytų savo pareigų“, 1944 m. lapkričio 10 d. LLA Vanagų vyriausiojo štabo įsakymas Nr. 4, LYA, f. K-1, ap. 1, b. 49, l. 6, 7.

⁸ Žr. 1945 m. pirmojoje pusėje parengtų Dzūkijos partizanų veiklos taisyklių VI paragrafą „Komunistų ir jiems pataikaujančių asmenų tvarkymas“, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, Kaunas, 1996, p. 142–143; 1945 m. rugpjūčio 15 d. įvykusio Tauro apygardos partizanų vadų susirinkimo protokolą, *Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952)*, Vilnius, 2000, p. 74.

⁹ „<...> ne visi kovotojai rimtai žiūri į likviduojamų asmenų bylų sudarymą. Pirmiausia nusikaltėliai likviduojami, o vėliau jau rengiamasi jiems sudaryti bylas“ (Geležinio Vilko rinktinės vado Daumanto įspėjamasis raštas, *Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952)*, p. 268.

¹⁰ E. Grunskis, „Kas degino Klepočius?“, *Pasaulis*, 1991, Nr. 24, p. 18.

¹¹ Pranešimas SSRS MVD liaudies komisaro pavaduotojui S. Kruglovui [be parašo], LYA, f. K-41, ap. 1, b. 803, l. 70.

¹² DK Vytauto Didžiojo partizanų būrio organizavimo pradžios protokolai Nr. 1, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 2817/3, l. 33.

¹³ S. Jegelevičius, *Nemunaitis ir jo parapija*, Vilnius, 2001, p. 1104.

¹⁴ P. Paulausko būrio nario I. Kaminsko 1945 m. sausio 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8293/3, l. 17.

¹⁵ NKVD Alytaus aps. viršininko mjr. Černyšev 1944 m. lapkričio 24 d. ataskaitinis pranešimas LSSR NKVD ir MGB komisarui J. Bartašiūnui apie kovą su banditizmu Alytaus apskrityje, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 803, l. 55.

¹⁶ NKVD ir MGB Alytaus aps. skyriaus viršininkų Černyšev 1945 m. vasario 3 d. ataskaitinis pranešimas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, LSSR MGB komisarui A. Guzevičiui apie kovą su banditizmu Alytaus apskrityje, *ibid.*, b. 804, l. 44.

¹⁷ Išsamiau apie šią taktiką žr. SSRS NKVD Kovos su banditizmu valdybos viršininko 1945 m. sausio 19 d. nurodymą Baltarusijos, Lietuvos ir Ukrainos SSR vidaus reikalų liaudies komisarams, *ibid.*, b. 50, l. 27–28.

¹⁸ Černyševs ir Rogožino 1945 m. sausio 19 d. pranešimas LSSR NKVD ir MGB komisarui J. Bartašiūnui apie kovą su banditizmu, *ibid.*, b. 804, l. 2.

¹⁹ Černyševs 1945 m. sausio 17 d. ataskaitinis pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, l. 6.

²⁰ Žr. J. Jasiulevičiaus paaiškinimą Alytaus aps. saugumo komiteto viršininkui, *ibid.*, b. 805, l. 312–313.

²¹ Kaip tik tokia įvykių seką autobiografijoje nurodo jo dukterė M. Adomavičiūtė, *ibid.*, f. 2784, ap. 1, b. 19, l. 7.

²² Kai kurie atvejai dar nėra verifikuoti tiek, kad tiktų įvairiapusiam tyrimui. Todėl reikia turėti omenyje, kad visose lentelėse ir grafikuose nurodyti skaičiai yra negalutiniai. Kita vertus, tyrimui netinka tik 10–12 proc. medžiagos, todėl ir įtraukus ją atskleidžiamos tendencijos nebūtų smarkiai iškraipytos.

²³ „Daugumoje valsčių pagrindine ginkluota jėga, naudojama kovai su banditizmu, yra naikinamieji (rus. *istrebitelnyje*) būriai“, žr. LKP(b) CK biuro nutarimą dėl LSSR naikinamųjų batalionų kovingumo stiprinimo, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 50, l. 65. Reikėtų patikslinti, kad tai buvo veikiau kasdienė, visada šalia esanti, iš dalies dėl to partizanams emociškai atgrasesnė karinė jėga. Didesnėse anti-partizaninėse operacijose ji tapdavo tik pagalbinium veiksmu. Plg. Naikinamųjų batalionų ir ginkluoto aktyvo komplektacijos rodikliai Alytaus apskrityje ir spėjamas partizanų skaičius, *ibid.*, f. 1308, ap. 2, b. 4, l. 62.

²⁴ *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.)*, p. 64.

²⁵ Partizanų 1945 m. balandžio 13 d. aktas Nr. 2/3, Kauno tremties ir rezistencijos muziejus, GEK 5998.

²⁶ Jo apytikslis dydis matyti iš Černyševs 1945 m. balandžio 17 d. J. Bartašiūnui rašytos kovos su partizanais ir antisovietiniu pagrindžiu 1945 m. pirmojo ketvirčio rezultatų ataskaitos, kur nurodoma, kad Alytaus apskrityje veikia 7 partizanų grupės (352 žmonės), iš jų visai sunaikintos 4 (73 partizanai). Tuo tarpu per tą patį laiką apskrityje 387 partizanai nukauti, 225 – suimti (vengiantys karo tarnybos asmenys ir „kitoks priešiškas elementas“ į šiuos skaičius neįeina), LYA, f. K-41, ap. 1, b. 804, l. 169–170).

Šis sluoksnius iš esmės išsiskaidė (arba legalizavosi, arba prisidėjo prie struktūruoto pogrindžio) iki 1945 m. lapkričio mėn., žr. NKVD Alytaus aps. viršininko Lisovskio pranešimą J. Bartašiūnui, *ibid.*, b. 805, l. 202. Plg. 1946 m. lapkričio 20 d. pažymą apie kovos su antisovietiniu pagrindžiu būkle Alytaus apskrityje, kurioje MGB Alytaus aps. skyriaus viršininkas Lobkovas rašo, kad 1946 m. sausio–lapkričio mėn. suimti 135 antisovietinių organizacijų nariai ir 25 pavieniai antisovietiskai nusiteikę asmenys, *ibid.*, f. 1308, ap. 2, b. 4, l. 53.

²⁷ Pvz., žr. J. Vitkaus-Kazimieraičio 1945 m. birželio 7 d. įsakymą Nr. 3 dėl bendros partizanų struktūros ir drausmės, kuriame reikalaujama „paimti kieton rankon“ Marcinkonių apylinkėse „kokio tai Šimo vadovaujama“ ir vietinius gyventojus terorizuojantį būrelį, *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.)*, p. 73.

²⁸ M. Pocius, op. cit., p. 131.

²⁹ Šis laikotarpis truko iki spalio (Daugų valsčiuje – iki 1946 m. kovo) mėn., nes rugsėjo mėn. buvo „tik“ 4 aukos – dauguma atvejų greičiau laikytini turtinių santykių aiškinimusi nei politiškai motyvuotais veiksmais (pvz., Butrimonių valsčiaus Griškonių kaimo gyventojas K. Biliūnas (Bieliūnas?) buvo nušautas už tai, kad negrąžino partizanams jam neva patikėto saugoti arklį, nes šį iš jo atėmė valdžia kaip „banditų nuosavybę“), LYA, f. K-41, ap. 1, b. 812, l. 319; b. 805, l. 19; b. 819, l. 25.

³⁰ *Pietų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas. Dainavos ir Tauro apygardos*, Vilnius, 2008, p. 21; „<...> žuvus [Kęstučio rinktinės. – R. Z.] vadui nebeliko iš ko gauti įsakymų ir mes nusprendėme legalizuotis, o ginklus paslėpti <...>, kol atsiras naujas vadas ir duos mums įsakymą“, nenustatyto Dzūkų rinktinės būrio grandies vado S. Jaruševičiaus 1946 m. spalio 15 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10142/3, t. 1, l. 78.

³¹ Vyto Žusino ir dar keturių asmenų baudžiamoji byla, *ibid.*, b. P-6949.

³² Pasitarimo Ricelių kaime dalyvių valdžiai paklūstančioje teritorijoje stiprių koordinuotų smūgių prosovietiniam aktyvui partizanai sudavė ir anksčiau. Be jau minėto Miroslavo puolimo, kur pagrindinis taikinytis buvo stribai, LSSR valdžiai ypač skausminga buvo labiau rusų tautybės žmonių gyvenamo Nėkrūnų kaimo (3 km nuo Lazdijų) sovietinių aktyvistų ir jų šeimų sunaikinimo akcija (plačiau apie ją žr. *ibid.*, b. P-17519), kurią 1945 m. lapkričio 20 d. įvykdė partizanų grupė, sudaryta iš J. Neifal- tos ir A. Kisieliausko vadovaujamos rinktinės. Vis

dėlto tokie atvejai labiau primena pavyzdžius, kurių partizanų vadovybė vengė: po Miroslovo puolimo saugumiečiams organizavus partizanų paiešką gan greitai buvo užkluptas ir iš esmės visiškai sunaikintas A. Kušlio vadovaujamas būrys, o po Nekrūnų kaimo puolimo suimta daug šioje iš esmės keršto akcijoje (prieš pusantrios savaitės buvo žuvęs garsus šių apylinkių partizanų vadas A. Kisieliauskas) dalyvavusių gretimo Kuklių kaimo gyventojų, be to, saugumiečiai susekė ir nukovė vieną žymesnių Lietuvos partizaninio judėjimo vadų J. Neifaltą.

³³ Plačiau apie ją žr. M. Pocius, op. cit., p. 206–207.

³⁴ Ibid., p. 209.

³⁵ MGB Alytaus aps. skyriaus viršininko Besarabovo pranešimas LKP Alytaus aps. komiteto sekretoriui Purlui, LYA, f. 1308, ap. 2, b. 4, l. 28; partizanų karo lauko teismo protokolas, ibid., f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 8, l. 28–29.

³⁶ A. Ramausko baudžiamoji byla, ibid., l. 29.

³⁷ MGB Alytaus aps. skyriaus viršininko Besarabovo spec. pranešimas LSSR valstybės saugumo ministrui D. Jefimovui, ibid., f. K-11, ap. 1, b. 96, l. 43.

³⁸ Karo lauko teismo nuosprendį šiai šeimai žr. *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.)*, p. 123.

³⁹ V. Račkauskaitės 1946 m. rugpjūčio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36070/3, l. 19–20.

⁴⁰ Tikėtina, kad šios operacijos pradžia yra Šarūno rinktinės būrių 1946 m. lapkričio 7 d. akcija Lazdijų aps. Veisiejų ir Šventežerio valsčiuose, per kurią Šlavantų, Gegutės ir Vytautų kaimuose, negalutiniais duomenimis, sušaudyti 32 žmonės.

⁴¹ Surinkti duomenys rodo, kad kitokių operacijų, kaip tai atsitiko tomis dienomis Alytaus ir Simno valsčiuose, kur buvo užpulti civiliai kolaborantai, jokie Alovės ar Daugų valsčiuose galėję veikti Merkio rinktinės būriai nevykdė. Be to, pažymėtina, kad saugumo dokumentais paremta

mūsų surinktoji ir partizanų ataskaitose pateikiama šio įvykio statistika nesiskiria: l. e. bataliono vado pareigas J. Jakubavičiaus-Rugio raporte Merkio rinktinės vadui A. Ramauskui-Vanagai rašoma, kad 1946 m. lapkričio 14 d. kautynėse sunaikinta 18 NKVD kareivių ir stribų, *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.)*, p. 156; LYA, f. 3377, ap. 55, b. 271, l. 53.

⁴² 1946 m. gegužės 16 d. išleistame grupės vado V. Batiuškos-Žmogaus įsakyme jis įvardijamas kaip „baudžiamąjo skyriaus vadas“, turėjo keliolikos mėnesių panašios veiklos patirtį.

⁴³ Tai saugumiečių ataskaitose, pranešimuose ir kituose dokumentuose pasikartojantis skaičius. Mūsų duomenimis, tą naktį nušauti 37 asmenys. Mat dar po du žmones nušauta Daugirdėlių ir Viešnagių kaimuose, esančiuose už 8–10 km nuo pagrindinių įvykių vietos ir 15 km vienas nuo kito. Faktas, kad visi asmenys buvo nužudyti tą pačią naktį, leidžia kelti prielaidą, kad galėjo būti dar dvi tą pačią akciją vykdančios partizanų grupelės, apie kurias tardomi J. Grincevičiaus-Negro būrio partizanai ir jų ryšininkai nežinojo.

⁴⁴ Akcijos dalyvio B. Janulevičiaus 1947 m. gruodžio 26 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43613/3, t. 1, l. 34–36.

⁴⁵ Visos jos išvardytos po įvykio surašytame partizanų karo lauko teismo protokole; ibid., t. 3, l. 82.

⁴⁶ B. Janulevičiaus 1947 m. gruodžio 23 d. apklausos protokolas, ibid., t. 1, l. 21–28.

⁴⁷ Žr. pažymą apie Varmo grupę, ibid., b. 43550/3, l. 249–251.

⁴⁸ M. Pocius, op. cit., p. 230.

⁴⁹ LYA, f. K-41, ap. 1, b. 836, l. 100–104.

Gauta 2017 04 26
Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Rimantas Zagreckas

PUNITIVE OPERATIONS CARRIED OUT BY LITHUANIAN PARTISANS IN ALYTUS COUNTY IN 1944–1952

Summary

To compare with guerrilla wars in the 20th century in Europe, participants of Lithuanian partisan movement after the WW II were particularly involved in fighting collaborationism; they were struggling to overcome challenges related to support showed by their fellow citizens to

the Soviet authorities. In the majority of cases, the punitive operations were precalculated actions, by which it was sought not to allow the Soviets to entrench deeply their authority in this country; yet, in part, it had been spontaneous responses towards substantial reforming of social

relations and world view norms prevailing in Lithuania (especially in the countryside). New norms had to comply with the communist ideology in its Bolshevik version.

In the beginning, fighting collaborationism had not been the most important part of partisan activity, yet, under conditions of increasing involvement of local people in the schemes of repressive structures (first of all, those of NKVD and MGB), the number of counter-punitive operations increased. Especially violent fight of this kind broke out in South Lithuania, first of all, in Dzūkija, as in this region, Dainava and Tauras military districts of partisans were established. Those two military districts were stronger and resisted longer to compare with other ones. It is likely that earlier, the leaders of first military groups of partisans acted spontaneously, they were following their own understanding of ethics. Although a part of them had to have access to the Order of 10th November 1944 of Headquarters of Lithuanian Freedom Army formally functioning across Lithuania. The Order contained information related to citizens behaviour concerning collaborationism. Later, the leaders of partisan military districts drafted legal acts, more

or less adapted to war time conditions, regulating partisan fight tactics and methods against collaborationism.

Statistics collected when preparing this article shows that in 1941–1952, in the biggest Dzūkija county, Alytus county, Lithuanian partisans claimed the lives of more than 1 450 people (this number includes victims of clashes with the NKVD and MGB units). About 300 (21 per cent) of them were killed during mass assaults on one or several villages; later these events were named Bartholomew's Day Massacre. The majority of the victims were people who contributed more or less to entrenchment of Soviet system in Lithuania, although it is problematic to determine the exact number of such people, because, when investigating concrete cases, frequently, one is not able to reconstruct all circumstances of the event. Those cases when entire families were killed together with underage children are to be considered criminal offences unambiguously – no justification documents have been found concerning such actions in the written legacy of the partisans (several concrete cases demonstrate that partisan leaders considered a person of 14 years of age fully responsible for his / her actions).